

ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСІВ САМООРГАНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Спиця Н.В. (м. Запоріжжя)

Анотації

У статті досліджується методологія вивчення процесів самоорганізації суспільства; увага акцентується на використанні принципів системності та додатковості; розглянуто перспективи використання історико-філософського, ментально-трансцендентального та соціокультурних підходів.

In the article the methodology of self-organizing society processes studying is investigated; the attention is accented on use of system and additional principles; prospects of use historical-philosophical, mentally-transcendental and socio-cultural approaches are considered.

Ключові слова

САМООРГАНІЗАЦІЯ, СИСТЕМНИЙ ПІДХІД, ПРИНЦИП ДОДАТКОВОСТІ, ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ПІДХІД, СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД, МЕНТАЛЬНО-ТРАНСЦЕНДЕНТАЛЬНИЙ, СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПІДХОДИ, ЕНТРОПІЯ, НЕГЕНТРОПІЯ

Вступ

Становлення методології вивчення самоорганізаційних процесів соціальних систем починається із зародження самого людського суспільства і продовжується в сучасності. Поява нових методологічних підходів не скасовує існування класичних, оскільки вони, тією чи іншою мірою, є структурними частинами сучасної методології. За наявності великого різноманіття методологічних підходів виникає необхідність визначитися з пріоритетними підходами, виявити методологічні функції і характер зв'язків різних методологічних прийомів.

Мета статті:

- проаналізувати методологічні підходи та принципи дослідження такого складного феномена як самоорганізація суспільства;
- виявити серед них підходи, оптимальні для сучасної соціально-філософської думки.

Обговорення проблеми

Самоорганізацію визначають як здатність системи зберігати і підвищувати свою стійкість, як процес створення, відтворення, удосконалення організації системи, як властиве природі явище – процес руху організації від простої до складної. Соціальну самоорганізацію розуміють як квазісвідомість соціального організму, упорядкування соціальних утворень поза межами регулювання, відповідь системи на загрозу її стійкості. На нашу думку, визначення самоорганізації соціальної системи повинно виходити із розуміння

цього феномена як: 1) способу існування соціальної форми матерії; 2) як процесу, що охоплює зміни і взаємодії елементів, націленого на збереження сталого розвитку всієї системи. Під процесом розуміється «послідовність станів природних і штучних систем, пов'язаність стадій їх зміни і розвитку, плин людської (і не тільки) сукупної діяльності, що породжує різні – очікувані та непередбачувані результати [1]». Також і як процесу конструктивної взаємодії хаосу і порядку соціальної системи; 3) як іманентної якості соціальної системи, що дає можливість здійснювати вищезазначений процес. Отже, самоорганізація соціальної системи – це, в першу чергу, процес, ціль якого полягає в організації системи для збереження і підвищення її життєздатності. Це процес, в якому система реалізує свої можливості до самозародження, відтворення, саморозвитку (підвищення своєї складності як головного засобу підвищення стійкості). Отже, доцільно розглядати процеси самоорганізації, які сутнісно конкретизують самоорганізацію суспільства через визначення цілеспрямованості кожного з них. Процеси, в свою чергу, мають базуватись на певних закономірностях – механізмах самоорганізації. Процеси самоорганізації мікрорівнів певною мірою визначають процеси самоорганізації макрорівня соціальної системи, що також дає привід говорити не про одиничний процес самоорганізації, а про багаторівневість, різноманітність таких процесів.

Отже, серед вихідних науково-методологічних принципів дослідження самоорганізації суспільства доцільно виділити такі підходи: системний та структурно-функціональний – дозволяє розглянути самоорганізацію суспільства як взаємодію певних соціальних структур, що забезпечують системі цілісність і стійкість розвитку; історико-філософський підхід – допомагає освоєнню феномена самоорганізації суспільства як певного історичного процесу, що відбувається протягом усієї людської історії; субстратно-редуктивний – надає можливість розглядати суспільство як живу складну нелінійну систему, якій властиві певні характеристики біотичного змісту, а також розглянути самоорганізацію суспільства як процес взаємодії двох начал – ентропії та негентропії; синергетичний – розглядає соціальну систему, що самоорганізується з позицій нелінійності, стохастичності, малої прогнозованості; ментально-трансцендентальний – дозволяє покласти в основу процесу самоорганізації суспільства певні вищі культурні цінності; соціокультурний – дозволяє поєднувати детермінанти різного характеру (матеріальні й духовні), що впливають на процеси самоорганізації суспільства.

Принцип системності є необхідною умовою дослідження будь-якої системи, в тому числі суспільства. Системний метод є методом раціонального пізнання і раціональної практичної діяльності. Його сутність в тому, що суспільство вивчається і конструюється не

Проблеми методології дослідження процесів самоорганізації суспільства

випадковим чином, а згідно параметрів системи. Рефлексивно (усвідомлено) застосовуючи системний метод, маємо змогу використовувати потенції, сховані у визначеннях категорій (самоорганізація, хаос, порядок, інформація), на яких базуються ідеї й параметри системи. Завдяки системному підходу весь процес пізнання є з самого початку пізнання впорядкованим, систематичним. Механізми самоорганізації можуть бути представленими у ряді систем – моделей. Виявлення підсистем, представлення системи як єдності підсистем – це перший крок у вивченні субстрату. Поглиблення в субстрат йде до виявлення простих елементів у кожній підсистемі. Другий крок – процес виявлення зв'язків між підсистемами та між елементами, тобто виявлення структур різного рівня аж до найглибшої структури (зв'язок елементів і детермінація ними зв'язків між підсистемами). Варто розібратися – ці зв'язки є тільки прямими, чи є і зворотні, та який характер останніх, якщо вони виявлені. У пізнанні самоорганізації суспільства кінцевою метою є розуміння функцій, тобто – властивостей, зовнішніх проявів самоорганізації. Воно досягається розумінням системної якості, її специфіки як такої. В науковому пізнанні це забезпечується тільки синтезом всього отриманого знання, об'єднаного в теорію. Системне дослідження не дозволяє загубити нічого важливого: воно сутнісно спрямоване самою організацією так, що відтинає випадкове із самого початку і протягом усього дослідження. На кожному етапі виводяться тільки необхідні чи, щонайменше, важливі результати, тому що все дослідження імпліцитно спирається на категоріальний каркас самого об'єкта, а не на привхідні властивості і прояви. Природно, що суспільство в своїй самоорганізації необхідно розглянути і як підсистему більш широкої системи – природи, що також самоорганізується. Принцип системності вимагає вести дослідження так, щоб зрозуміти самоорганізоване суспільство як структуровану цілісність, розглянути його з погляду взаємодії цілого і частин, елементів і підсистем. Застосування даного принципу до соціальної системи дозволяє побачити її як багаторівневий, багатоякісний, складноорганізований об'єкт. Принцип системності дає можливість виділити соціальну систему як певну якість серед інших систем і визначити її специфіку, розглянути самоорганізацію соціальної системи як частину більш широкої самоорганізованої системи.

Під час дослідження самоорганізації суспільства постає питання співвідношення частини і цілого системи. Частина досліджується методом редукції й аналізу, але при цьому через аналіз частин не можна зрозуміти ціле, а ціле досліджується методом синтезу й антиредукції, що знайшло своє вираження в «холізмі» і твердженні про ціле як більш важливе, ніж його частини. Тому процес пізнання самоорганізації суспільства може бути успішним тільки тоді, коли структурні частини суспільства і ціле суспільство будуть вивчатися не

в протиставленні, а у взаємодії один з одним, аналіз обов'язково повинен супроводжуватися синтезом. Саме сполучення аналізу й синтезу передбачається системним підходом: частини повинні розглядатися в нерозривній єдності з цілим. Системний принцип вимагає розглядати самоорганізаційні процеси соціальної системи з різних сторін, оскільки вона постає складним цілим. У результаті такого дослідження здобувається синтетичне знання, розкривається багатомірна картина буття самоорганізованого суспільства в глобальній системі загального взаємозв'язку і взаємозумовленості явищ об'єктивного світу.

В контексті аналізу системності самоорганізації суспільства вихідними точками можна вважати «порядок» і «впорядкованість». Досліджуючи впорядкованість системи, можна простежити її зростання, збільшення складності як ознаку розвитку системи, або зростання невпорядкованості – ентропії. Відповідно, вивчення упорядкованості соціальної системи, характеру її переходів між хаосом і порядком є обов'язковою частиною системного методу. Крім системного методу, саме ці процеси детально досліджуються синергетичною методологією. У контексті системного підходу необхідно враховувати, що суспільство, як система, складається з неоднорідних елементів. Її складові частини відрізняються функціональними особливостями. Ступінь розвитку системності кожного елементу визначена числом складених елементів (чим їх більше, тим система більш розвинута), ступенем їхнього функціонального розходження й інтеграції. Принцип симетричності також є важливим для дослідження самоорганізації соціальних систем. Адже об'єкт можна вважати симетричним якщо після певного перетворення його важливі якості і характеристики залишаються незмінними – інваріантними. Принцип симетрії розкриває, за твердженням Н. Овчиннікова, єдність перетворення та збереження [2, с. 24]. Отже, цей принцип може бути застосований до вирішення проблеми збереження стійкості соціальної системи в умовах швидких трансформаційних змін. Особливу увагу доречно звернути на збереження динамічної симетрії, тобто збереження певних фундаментальних закономірностей процесів соціальної самоорганізації. Саме задля цього доцільність вивчення механізмів соціальної самоорганізації виступає на перший план. Для системного підходу є характерним цілісний розгляд, встановлення взаємодії складових частин чи елементів сукупності, неможливість зведення властивостей цілого до властивостей частин. Важливо врахувати, що для соціальних систем характерна неаддитивність частин відносно цілого - сума частин завжди буде відрізнятися від цілого. Розглядаючи самоорганізаційні процеси суспільства як складної систему, варто враховувати, що «головне, що визначає систему - це взаємозв'язок і взаємодія частин у рамках цілого. Якщо така взаємодія існує, то

Проблеми методології дослідження процесів самоорганізації суспільства

можна говорити про систему, хоча ступінь взаємодії її частин може бути різною [3, с. 254]». Система - це безліч об'єктів разом з відносинами між об'єктами і між їхніми атрибутами (властивостями), при чому об'єкти, які складають систему, взаємодіють між собою таким чином, що обумовлюють виникнення нових цілісних системних властивостей. Структура системи являє собою сукупність тих специфічних взаємозв'язків і взаємодій, завдяки яким виникають нові цілісні властивості, властиві тільки системі і відсутні в її окремих компонентів. Ці властивості називаються емерджентними. Цей системний ефект - емерджентність - спостерігається повсюдно. Самоорганізаційні процеси, які протікають в підсистемах суспільства можуть бути емерджентними до процесів самоорганізації суспільства взагалі. Ціле може розвиватися швидше частин, бути надійніше їх і, навпаки, окремі структурні елементи суспільства можуть бути певний час більш життєздатними за всю систему. Кожна соціальна структура, кожен суспільний інститут самоорганізується як за своїми власними принципами, так і задля блага (життя і розвитку) всієї системи в цілому.

Системний підхід не існує у вигляді суворої методики з логічною концепцією. Він являє собою систему, утворену з сукупності логічних прийомів, методичних правил та принципів теоретичного дослідження, виконуючи таким чином евристичну функцію в загальній системі наукового пізнання. Системний підхід містить у собі принципово нову головну установку, спрямовану у своїй основі на виявлення конкретних механізмів цілісності об'єкта і повної типології його зв'язків. Тобто, для адекватного аналізу самоорганізації суспільства необхідним є виявлення механізмів самоорганізації, завдяки яким система і зберігає свою здатність до життя і розвитку. Отже, для системного підходу характерні такі правила: «цілі підсистеми не вступають у конфлікт з глобальною метою системи; рух абстрактного до конкретного; єдність аналізу і синтезу, логічного й історичного; виявлення в системі всіх зв'язків між елементних, їх взаємодій і особливостей [4, с. 31]». З чого видно, що, незважаючи на певну емерджентність самоорганізаційних процесів суспільства і його підсистем, всі самоорганізаційні дії налагоджені на виконання головної місії – збереження здатності до життя і розвитку.

Для якісного вивчення процесів самоорганізації соціальних систем важливо враховувати принцип додатковості. Даний принцип став популярним у філософській методології лише останнім часом. Раніше його протиставляли діалектичному принципу єдності та боротьби протилежностей, який був не в змозі пояснити причину мирного співіснування в соціумі деяких явищ, феноменів. Додатковість разом з діалектичним протиріччям відображає відносини найглибших сторін явищ, але на відміну від діалектики, не ставить протиріччя, а знімає його, поєднує поняття, які здавалися

взаємовиключними та взаємообмежуючими. Такий принцип відповідає нагальним потребам сьогодення в якості способу здатного вирішувати глобальні протиріччя. «Різноманітні мови та точки зору на систему можуть виявитися додатковими, бо всі вони пов'язані з тією самою реальністю, хоча й не зводяться до одного єдиного опису. Непереборна множина точок зору на одну й ту саму реальність означає неможливість існування божественної точки зору, з якої відкривається «вид» на всю реальність... [5, с. 289]». В. Алтухов підкреслював важливість вирішення, завдяки принципу доповнюваності, питання взаємодії різноманітних методів дослідження – системно-структурного та історичного, редукціоністського та інтегративного, холізму та елементаризму [6, с. 95]. Адже цілісність наукового дослідження полягає у взаємодії різних наукових методів.

Вперше цей принцип, який вважають одним із найзагадковіших в історії людської думки, було сформульовано відомим фізиком Н. Бором в застосуванні до квантової механіки. Але дуже швидко, не без допомоги самого Н. Бора, став загальнонауковим принципом. Завдяки доповнювальним поняттям виникає нове розуміння таких процесів як самоорганізація систем. Зміст принципу додатковості розкривають як необхідність використовувати взаємовиключні, доповнювальні класи понять в процесі пізнання для відтворення цілісності об'єкта. І. Яковлев стверджує, що доповнюваність, або «кентавричність» є невід'ємною властивістю соціальної системи, а її розв'язання вбачає в чіткому розподілі функцій структур системи. Д. Данін вважає доповнюваність загальною властивістю буття [7]. Людська здатність розпізнавати сполучення того, що не сполучається і створювати самостійно такі сполучення – це шлях до розкриття багатьох таємниць природи. Але необхідно підкреслити, діалектичний принцип єдності протилежностей не є тотожним принципу кентавристики. В доповнюваності не існує протилежностей, доповнюваність – це сполучення явищ різної природи. Отже, боротьба між логічним взаємовиключенням відсутня, існує сполучення, синтез взаємодоповнюваних частин різної природи. «Кентавр – це метафора консенсусу, кентавр – це метафора компромісу, кентавр – це метафора конвергенції, кентавр – це метафора компліментарності [8, с. 76]». Консенсус означає загальну згоду з суперечливого питання; компроміс – згоду, шляхом взаємної поступливості; конвергенція – зближення; компліментарність – взаємне доповнення. Всі ці явища притаманні феномену самоорганізації суспільства, адже саме завдяки консенсусу, компромісу між елементами всієї системи можливо досягнення умов стійкого розвитку, які є життєво необхідними для системи в цілому. Самоорганізація соціальної системи повинна бути розглянутою з позицій «кентавристики». Необхідно визначитись: чи є структурні елементи системи, які беруть участь в самоорганізаційних

процесах саме явищами різної природи?; чи є їх взаємодія одномоментною в часі, або ж постійно діючим синтезом?; чи є можливість поміняти місцями структурні елементи самоорганізаційної системи і як це вплине на подальший самоорганізаційний процес?

Доречним буде пригадати соціальну парадигму М. Грушевського, сформульовану в книзі «Початки громадянства: генетична соціологія», про яку згадує В. Лутай, - «Все більш зміцнююся в переконанні про вирішальну роль у вічних змінах людського життя цієї безустанної конкуренції індивідуалістичних і колективістичних тенденцій і періодичного чергування переваги то одних, то інших... Це чергування мені представляється як основа ритму соціальної еволюції, який досліджує соціологія і всі соціальні науки разом з нею [9, с. 4]». Згідно з М. Грушевським, головне соціальне протиріччя складається з взаємодії (конкуренції) двох протилежностей: прагнення до максимального задоволення індивідуальних інтересів за рахунок зменшення ролі більш загальних та протилежного прагнення до задоволення колективних інтересів. Самоорганізаційні процеси суспільства здійснюються завдяки збільшенню ролі індивідуальних і приватних інтересів і вільного вибору людьми своєї діяльності, але, в той самий час, виникає все більше нових загальних правових, моральних правил, що обмежують такий вибір. Розв'язання протиріччя між колективістською й індивідуалістською тенденціями здійснюється шляхом періодичного чергування переваги однієї з них і відповідає принципу доповнюваності. Ще один не менш важливий в контексті даного дослідження методологічний принцип - принцип історизму. Він нерозривно пов'язаний із принципом системності. Цей принцип можна трактувати як принцип «руху системи в часі» завдяки чому його неможливо проігнорувати при вивченні такого процесу як самоорганізація суспільства. Історизм відбиває генезис системи, на емпіричному рівні перетворюючись в історичну послідовність, хронологію. Історизм є включеним у логіку пояснення як генетична послідовність. Принцип історизму синонімічний принципу розвитку, а, отже, і принципу саморозвитку. Самоорганізація є якісною зміною суспільства. Воно існує в різних формах переходів і перетворень. Саме завдяки самоорганізації виникає як різноманіття форм організації соціуму, так і їхній взаємозв'язок. Самоорганізація розглядається як необоротна, спрямована (і можливо закономірна) зміна складних системних об'єктів. Вона припускає відновлення системи, зміну її структури і функцій, з перетворенням її в нову якість. З самоорганізацією, так само як і з розвитком, пов'язане поняття часу, що є якісною характеристикою процесу зміни. Принцип розвитку припускає визначення прогресу чи регресу в системі, визначення критеріїв оцінювання цих понять. Самоорганізація суспільства так

само припускає визначення прогресивного чи регресивного напрямку руху соціальної системи.

Субстратно-редуктивний підхід надає можливості розглядати самоорганізацію суспільства згідно з принципом єдності матеріального світу. К. Маркс доводив, що суспільство є не проста сума різних соціальних феноменів, форм і сфер громадського життя, які розвиваються тільки згідно своїх специфічних законів, а являє собою єдиний організм, соціальну систему. Саме системні закони цього суспільного організму є вищими для соціальних сфер і явищ законами, мірою всіх інших, більш приватних, специфічних закономірностей. Закони і категорії діалектики, так чи інакше, характеризують єдність світу, його цілісність, різноманітні риси, які звичайно розглядають як принципи системних досліджень. Вчення В. Вернадського розкриває питання субстанціональної єдності живої і неживої природи, адже саме діяльність живих організмів є головним фактором розвитку всієї планети – зміни її геологічних і географічних сфер. Єдність світу виявляється в спільності властивостей і закономірностей, властивих системам різного рівня складності. Принцип єдності світу припускає наявність єдиної підстави в різнорідних явищах. Крім того, він затверджує єдність побудови різних видів матерії. Спираючись на даний принцип, соціальна система може бути розглянута як форма руху матерії, нерозривно зв'язана з іншими її формами. Однією з таких форм є біологічна форма руху матерії. Між цими двома формами існує тісний генетичний зв'язок. Розвиток форм організації біологічних систем став основою, на якій виникла людина як індивід і форма її колективного існування - суспільство. Принцип матеріальної єдності світу дозволяє розглянути соціальну форму руху матерії як субстанцію, як основу, на якій виникають, розвиваються і руйнуються конкретні форми організації соціального. Крім того, з даного принципу випливає необхідність використовувати для аналізу історичного процесу загальнонаукові підходи, завдяки чому з'являється можливість більш точно, порівняно з філософським рівнем, відобразити його механізм і загальні закономірності. Крім цього, принцип єдності уможливорює застосування методології і використання законів, характерних для природних наук. Що буде дуже корисним при дослідженні процесів самоорганізації суспільства.

Сучасний рівень розвитку самоорганізаційної науки дозволяє говорити про її міждисциплінарний характер. Знання про системи, що самоорганізуються, прийшли в соціальну філософію з природничих наук - фізики, хімії, біології. В рамках кожної дисципліни виникали поняття, терміни, доступні фахівцям вузького профілю. Знання диференціювалися. Філософія, певною мірою, стала виступати синтезуючим початком цих знань, відкриваючи нові факти і явища, проводячи нові паралелі, виявляючи загальні закони і механізми систем, що самоорганізуються. Філософія і природничі науки

Проблеми методології дослідження процесів самоорганізації суспільства

спільними зусиллями формують загальні людські знання, людську культуру, а суперечки між «фізиками» і «ліриками», яскраво відображені в книзі «Дві культури» Ч. Сноу [10], стають недоцільними.

Отже, період захоплення диференціацією наук, розподілу їх на все більш вузькі дисципліни, в історії людського пізнання закінчується, на зміну йому приходить період інтеграції накопичених знань, об'єднання численних роз'єднаних фактів у єдині теоретичні концепції. Можливо, соціальні науки незабаром будуть з'ясовні з позиції суворой природничой науки. К. Маркс свого часу висунув припущення про те, що природознавство повинно буде включити в себе науку про людину тією ж мірою, якою наука про людину включить у себе в природознавство. Є всі підстави стверджувати, що багато динамічних проявів біологічної і соціальної самоорганізації носять ідентичний характер. Властива цьому режиму непередбачуваність, як інформаційна ємність, принципово необхідна для життєздатності систем, для прояву власної складності оточення. У багатьох проявах самоорганізації від хімічної і біологічної еволюції до екологічних і економічних систем виникають аналогічні гіперцикли самоорганізації. Головне для дослідника самоорганізації соціальних систем - не стати прибічником ні крайнього редукаціонізму, стверджуючи, що життя - це випадкова комбінація неживих атомів, ні прибічником крайнього віталізму, який стверджує, що життю притаманні особливі властивості, які не зводяться до фізичних законів. Сучасна наука поки не в змозі дати однозначні відповіді для спростування або підтвердження цих теорій. Варто враховувати той факт, що перенос фізичних уявлень на біологічні і соціальні об'єкти може бути не дуже корисним для створення конструктивних концепцій, тому що є достатньо метафоричним. Але ж і протилежний підхід, згідно якого «всі біологічні, а в перспективі і соціальні явища можна звести до фізичних елементарних процесів і дійсної енергії, приречений на невдачу хоча б у силу його непридатності для пояснення специфічних процесів, характерних для живих систем [11, с. 137]». Використовуючи знання природничих наук для дослідження соціуму, необхідно визначити основні розходження між живими і штучними системами. По-перше, жива система має ціль в самій собі, про це говорив ще Аристотель, позначивши це явище терміном «ентелехія». М. Дріш стверджував, що категорія ентелехії так само правомірна для опису живих організмів, як і фізичні категорії: сила, енергія. По-друге, ще В. Вернадський підкреслював, що межа між живим і неживим - це здатність живої системи ставити цілі, прагнути до їх досягнення й, у залежності від поставлених цілей і отриманих результатів, змінювати свою структуру й організацію. По-третє, існування живих систем хоча і не суперечить законам фізики, але і не впливає з них. Якщо штучні системи є результатом ентелехії живих систем (вони є результатом цілей живих систем, створюються з заздалегідь підібраних деталей,

раніше не організованих у систему), то живі системи будують «деталі» всередині себе, створюють себе в процесі розвитку.

Людське суспільство являє собою живий організм: у процесі свого розвитку воно самостворювало себе, але і людина добудовувала його власними штучними соціальними системами, оптимізуючи свою життєдіяльність у суспільстві. Тому, при дослідженні соціуму, не можна цілком виключати такого фактора, як штучні системи і все що з ними пов'язане. Можливо, для суспільства штучними є ті елементи, що піддаються твердій детермінації. Вони є результатом ентелехії людини чи групи людей, мають лише зовнішню семантику - семантику не самої системи, а її творця. Вони не розвиваються, а деградує з більшою чи меншою швидкістю, якщо творець системи не вносить постійні корективи в їхній стан. Для живої системи, навпроти, характерною є здатність реагувати на зміни зовнішнього середовища. Доцільно зазначити, що для дослідження процесів соціальної самоорганізації суспільства необхідно побудувати модель суспільства, що самоорганізується. Модель має бути копією реальності, але в спрощеному варіанті, узгодженому із завданням дослідника. Існує вербальне і математичне теоретичне моделювання. Вербальне теоретичне моделювання працює з довільними категоріями. Недоліки такого моделювання, найпоширенішого в соціальній філософії – можливість заплутатись у вербальних визначеннях і, відповідно, одержати помилкові результати наприкінці дослідження. Недоліки математичного моделювання – невміння їх правильно використовувати в гуманітарних науках і важкість зазначення математичною мовою якісних характеристик системи. Моделювання вимагає визначення певного набору умов, за яких модель є вірною. Модель повинна бути адекватною, щоб відповідати на питання, поставлені досліджувачем. Існують певні правила моделювання, на які вказують Е. Пугачова та К. Солов'єнко [12, с. 26]: модель повинна бути якомога більш простою, але не простішою за можливе; можна зневажати будь-чим, але знати, як це вплине на вирішення; модель повинна бути грубою: невеликі зміни не повинні кардинально її змінювати; модель та розрахунки не повинні бути більш точними, ніж вихідні дані.

В математичних моделях застосовуються певні рівняння та алгоритми. Для математичного моделювання самоорганізації суспільства необхідно обов'язково визначитись з параметрами порядку, бо це значно спрощує процес дослідження. Взагалі, можна виділити дві науки, які носять яскраво виражений інтегруючий характер – математика і філософія. Математика є загальнонауковою мовою і відповідає в першу чергу за кількісні вимірювання, а філософія розглядає проблеми в рамках якісного аналізу. Явище ентропії та порядку можна виразити і досліджувати як в контексті кількісному, так і в якісному. Отже, за допомогою математичної мови

Проблеми методології дослідження процесів самоорганізації суспільства

можна досліджувати самоорганізаційні процеси, які розглядає соціальна філософія. Дослідження соціальних систем із застосуванням природничонаукових знань і методів припускає використання математичних моделей соціальних систем. Математична модель, як і будь-яка інша, дає уявлення про той чи інший процес або явище. Дослідження моделі забезпечує одержання нових знань необхідних для практики. Аналіз моделі - це процес розкодування інформації, інструментом якого є формально-логічний апарат математики. «Роль математичних методів дослідження зростає з ускладненням предмету дослідження [13, с. 43]». Симбіоз математики і філософії є на даному етапі життєвою необхідністю, особливо коли мова йде про системи, що самоорганізуються. Математика є не тільки засіб одержання кількісних оцінок, математика вивчає відносини, якісні особливості. Вона складає мову і систему процедур, що дозволяють відтворити хід логічних міркувань, з'єднати причини і наслідки. Математизації дослідження соціальної самоорганізації сприяє можливість формулювання принципу тотожності протилежностей у вигляді диференційного обчислення. «Сутність математичного диференціювання необхідно розглядати в розв'язанні певної функції співвідношення двох змінних величин на безкінечно малому просторовому та часовому відрізьку. Цим самим становлення диференційного обчислення також має бути розглянутим як особливий вид конкретизації принципу тотожності протилежностей до відношення змінних величин [14, с. 21]».

Для дослідження процесів самоорганізації суспільства оцінка кількості інформації й ентропії являє собою загальний метод порівняльної оцінки ступеня організованості, спрямованості, упорядкованості будь-яких матеріальних систем, у тому числі і соціальних. В контексті використання математичних моделей в соціальній філософії виникає проблема точності результатів досліджень. Дослідження самоорганізації суспільства має справу з людською реальністю, де точний опис зворотних зв'язків ускладнений необхідністю обліку переробки інформації, прийняттям рішень, розгортання яких може серйозно видозмінити ситуацію, ускладнити її прогнозування. В соціальній філософії не може бути нівелювання та знеособлювання. «В дослідженні багатомірного світу людини багато місця приділяється факторам, для яких не важливі зміни: важлива принципова їхня наявність чи відсутність [15, с. 52]». Безумовним є застосування синергетичних принципів для адекватного дослідження самоорганізації суспільства, адже синергетика почала розкривати закономірності розвитку складних відкритих систем всіх явищ реального світу, тобто її фундаментальні закони самоорганізації набули загальної методологічної ролі. По-перше хаос, або ентропія виступають у ролі конструктивного і деструктивного начала суспільного розвитку. По-друге самоорганізація відбувається завдяки

випадковому вибору системою аттрактора, тобто випадковість є частиною еволюційних механізмів, що унеможлиблює жорсткий контроль над системою. По-третє, синергетика розкриває антиентропійні тенденції розвитку соціальних систем: ця закономірність є певним узагальненням вже відомих закономірних механізмів становлення вищих форм організації складних нелінійних систем з нижчих. Синергетика дає можливість розглядати будь-які з цих закономірностей як форми свого прояву. Особливо важливим є те, що синергетичне розуміння даного принципу спрямовано на розкриття певної закономірної тенденції в історичному становленні усіх основних форм телеологічних механізмів переходу нижчих видів організації до вищих. По-четверте, завдяки синергетиці можливо усвідомлення і дослідження самоорганізаційних механізмів взаємодії цілої соціальної системи та її частин. Адже будь який елемент системи віддає їй частину своїх характеристик та функцій, а система наділяє свої структурні елементи своїми загальними характеристиками. З цим пов'язано процес виникнення нових загальних характеристик системи та структурних елементів системи на кожному з нових ступенів розвитку системи.

Синергетична методологія дає можливість вивчення актуальної проблеми інформації в сучасному суспільстві – розкриває методологічні принципи взаємозв'язку та взаємовпливу інформації на всіх структурних рівнях суспільства. Синергетична парадигма містить у собі принципи онтологічного і гносеологічного плюралізму і релятивізму, тому що майбутнє системи, згідно синергетики, не є жорстко фіксованим. Важливу роль грає синергетична методологія для розкриття механізмів, які обумовлюють вибір соціальною системою певного аттрактора, шляху, яким система піде після проходження біфуркаційної точки. До речі, такі механізми мають загальнометодологічний характер, тому що виконують функції співзвучні тим, що працюють в складних системах іншої природи. Отже, синергетична концепція, яку можна вважати сучасною інтерпретацією діалектичної теорії є методологічною базою для адекватного вивчення соціальної самоорганізації суспільства. Існує ряд причин, виявлених синергетичною методологією, які вказують на відсутність регулярності в самоорганізаційних процесах суспільства. Серед них можна виділити багатофакторність соціальної системи, яка визначає необмежену кількість еволюційних комбінацій та здатність людини до нелогічних дій. Крім того синергетика репрезентує певну залежність самоорганізації суспільства від культури та ментального поля соціуму. З огляду на вищезазначене, вважаємо за доцільне застосування соціокультурного та менталітетно-трансцендентного підходів.

Особливого змісту набуває потреба виявити соціокультурні чинники збереження впорядкованості суспільства. Протягом багатьох

Проблеми методології дослідження процесів самоорганізації суспільства

років прибічники формаційного підходу розставляли акценти на матеріально-виробничій сфері буття суспільства. Культурний розвиток, рівень моральності, освітній потенціал, розвиток науки і мистецтва були другорядними факторами, які вважалися віддзеркаленням стану економічного розвитку суспільства. Вважалось, що з підвищенням економічних показників держави вона прогресує і по всім іншим суспільним показникам. Але сучасність вимагає змінити акценти, спростовуючи таке твердження. Цивілізаційний підхід дедалі більше впроваджується в методології соціальної філософії. На даний момент є підстави вважати, що соціокультурний потенціал суспільства в значній мірі формує процеси самоорганізації суспільства і є надважливою детермінантою його сталого розвитку. Культура стає рівнозначною до соціальності тому, що людина, як соціальна істота, існує лише за наявності культурного середовища. Адже, саме діалектична суперечливість між соціальними відносинами, з одного боку, та культурою даного соціуму, з другого є формулою основної суперечності, яка в разі конструктивної діяльності, забезпечує динаміку історичного поступу. В контексті менталітетно-трансцендентального підходу доцільно виділити методологію структуралізму К. Леві-Стросса та Р. Барта. Існує потреба розчленування самоорганізації на структурні елементи з наступним їх об'єднанням. Такими структурними одиницями можуть виступити всі елементи, пов'язані з ентропією (хаосом) та негентропією (порядком) суспільства. Змодельовати розчленування самоорганізації означає визначити її рухливі ентропійні та негентропійні фрагменти, які мають зміст тільки в спільному існуванні. Навіть незначні зміни на певній межі можуть привести до зміни цілого. Саме під час моделювання з'єднання розчленованих елементів самоорганізації має народитись нове, те що Р. Барт називає «інтелигібельністю» [16]. Після виявлення структурних одиниць, в процеси їх монтування, важливо виявити наявність регулярності тих чи інших одиниць та їх комбінацій, після чого можливо отримати модель самоорганізації суспільства, наділену певним змістом, який до цього часу був прихований від дослідника. За умови простеження таких ентропійних та негентропійних факторів, які найчастіше повторюються в історії суспільства, є змога виявити – які з них грають фундаментальну роль в збереженні порядку, а які впливають на збільшення ентропії суспільства, тобто, виявити критерії рекурентності. Саме завдяки регулярній повторюваності тих самих одиниць та їх елементів є змога виключити чисту випадковість і змодельовати самоорганізацію суспільства як певне ціле, що наділене змістом. Таким чином, збудована модель самоорганізації суспільства постає іншою, порівняно з тим, що було дано досліднику на початку. Така категорія об'єкту є функціональною, а не раціональною, завдяки чому її можна вписувати в цілий комплекс досліджень.

Соціально-філософський аналіз проблеми самоорганізації суспільства вимагає виділення діалектичного змісту категорії саморуху, встановлення зв'язків з іншими, філософськими та загальнонауковими поняттями. Питання про філософський статус принципів самоорганізації тісно пов'язаний з методологічними проблемами теорії саморуху та саморозвитку матерії. Тому важливого значення набуває питання про співвідношення природничонаукових принципів самоорганізації з діалектичним принципом саморозвитку. Під час аналізу питання природничонаукових механізмів переходу організації матерії від одного рівня до іншого можна і навіть необхідно спиратись на сучасні діалектико-матеріалістичні уявлення. Але є думки, які доводять, що одних діалектичних принципів замало для того, щоб всебічно аналізувати процеси самоорганізації: «Так, пояснюючи кібернетичну концепцію самоорганізації, автори («Матеріалістичної діалектики: В 5 т.» 1983р.) стверджують, що джерелом саморуху є внутрішні зв'язки і протиріччя в матеріальних системах, і що зовнішні зв'язки є лише умовою реалізації саморуху....Але, чи можливо зводити сутність самоорганізації лише до стабілізації параметрів? А де ж відбір та накопичення інформації, підвищення життєздатності системи, подальший її розвиток, які й призводять до самовдосконалення системи, до виникнення та самоорганізації нових структур? Це ж основа для пояснення народження соціальним організмом інших організмів [17, с. 60]». Хоча, В. Бех підкреслює, що під час вибору інструментарію філософського аналізу ми спираємось на загальне в соціальному, тобто на загальновідомі закони діалектики, а принципи розглядаємо в якості механізму практичного застосування останніх до соціальної дійсності.

Одним з важливих моментів для повноцінного дослідження самоорганізаційних процесів суспільства є встановлення діалектичної єдності та протилежності порядку і хаосу, що дозволить встановити співвідношення цих суто природничонаукових понять з філософськими категоріями «рух», «матерія». Необхідно зазначити, що процеси соціальної самоорганізації не можливо звести до простих взаємодій та взаємопереходів від хаосу до порядку і навпаки. Це процеси детерміновані синтезом порядку і хаосу, який проявляється в дисипативних структурах. Говорячи про об'єктивність результатів дослідження процесів самоорганізації суспільства, слід зазначити, що в даному випадку ми маємо справу із складними, унікальними системами, які розвиваються у незворотному напрямку. Такі системи кидають виклик традиційній методології і вимагають глибокого осмислення аналітичного досвіду, яким володіють гуманітарні дисципліни. Крім цього, дослідник сам є частиною досліджуваної системи, що приводить до необхідності розробити методологію, яка дозволяє виключити об'єктивну очевидність з результатів дослідження. Від розуміння цього залежить вірогідність прогнозів

Проблеми методології дослідження процесів самоорганізації суспільства

розвитку людського суспільства. Дія і реакція людини часто є «слабкою ланкою» у дослідженні суспільства. Опис кількісного поведіння людей істотно відрізняється від прийомів описаних в природознавстві. Не можна забувати і про роль особистості кожного автора дослідження самоорганізації суспільства, які здатні сформулювати свої власні концепції методології дослідження цієї проблематики.

Висновки

Для повного і адекватного дослідження процесів системної самоорганізації суспільства доцільно застосовувати такі методологічні підходи: системний та структурно-функціональний; історико-філософський, субстратно-редуктивний, синергетичний, менталітетно-трансцендентальний, соціокультурний. Доцільним для адекватного аналізу самоорганізації суспільства буде застосування принципу доповнюваності (кентавричності), принципу матеріальної єдності світу, принципу міждисциплінарності.

Перспективи подальших наукових досліджень

Дослідження можливостей оптимізації самоорганізації суспільства базується на виявленні можливих закономірностей процесів самоорганізації, які проявляються у механізмах цих процесів. Саме знання механізмів надає можливості впливати на самоорганізацію (оптимізовувати її). Отже, надалі важливим є виявлення методів дослідження саме механізмів самоорганізації суспільства.

Джерела

1. Кемеров В. Философская энциклопедия / В. Кемеров. – М., «Панпринт», 1998. – 437 с.
2. Овчинников Н.Ф. Принципы сохранения / Н. Ф. Овчинников. – М.: «Наука», 1966. – 331 с.
3. Рузавин Г. И. Концепция современного естествознания: Учебник для вузов / Г. И. Рузавин. – М.: Культура и спорт, ЮНИТИ, 1997. – 287 с.
4. Філософія управління персоналом: Монографія / [під ред. В. Г. Воронкової]. – Запоріжжя: Видавництво Запорізької державної індустріальної академії, 2005. – 472 с.
5. Пригожин И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой / И. Пригожин, И. Стенгерс – М.: Эдиториал УРСС, 2000. – 310 с.
6. Алтухов В. Переживет ли марксизм перестройку? / В. Алтухов // Общественные науки. – 1990. – №5. – С. 84-99.
7. Данин Д. С. Старт кентавристики / Д. С. Данин // Наука и жизнь. 1996.- №6. – С. 68–77.
8. Данин Д. С. Старт кентавристики / Д. С. Данин // Наука и жизнь. 1996. - №5 – С. 72–77.

9. Грушевський М. С. Початки громадянства: генетична соціологія / М. С. Грушевський. – Прага, 1921.
10. Сноу Ч. П. Две культуры. Сборник публицистических работ / Чарльз Перси Сноу; [сокр. пер. с англ. Ю. С. Родман]. – М.: «Прогресс», 1973. – 142 с.
11. Титов С. А. Проблема контексту в живих системах / С. А. Титов // Общественные науки и современность. – 1996 – №3. – С. 134–144.
12. Пугачева Е. Г. Самоорганизация социально-экономических систем: Учеб. пособие / Е. Г. Пугачева, К. Н. Соловьев. – Иркутск: Изд-во БГУЭП, 2003. – 172 с.
13. Моисеев Н. Н. Человек. Среда. Общество: Проблемы формализованного описания / Н. Н. Моисеев. – М.: Издательство «Наука», 1982. – 240 с.
14. Лутай В. С. Основной вопрос современной философии. Синергетический вопрос / В. С. Лутай. – К. Издатель ПАРАПАН, 2004. – 156 с.
15. Ильин В. О. специфике гуманитарного знания / В. О. Ильин // Вопросы философии. – 1985. – №7. – С. 45–53.
16. Барт Р. Структурализм как деятельность [Электронный ресурс] / Барт Р. – htm 20,16 KB 2003-03-20 18c04f25 – Режим доступа: http://ihtik.lib.ru/philosbook_22dec2006/philosbook_22dec2006_823.rar
17. Бех В.П. Социальный организм: философско – методологический анализ / В. П. Бех. – Запорожье: «Тандем – У», 1998. – 186 с.

ПРОБЛЕМЫ МЕТОДОЛОГИИ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОЦЕССОВ САМООРГАНИЗАЦИИ ОБЩЕСТВА

Спица Н.В. (г. Запорожье)

Аннотация

В статье исследуется методология изучения процессов самоорганизации общества; внимание акцентируется на использовании принципов системности и дополненности; рассматриваются перспективы использования историко-философского, ментально-трансцендентального и социокультурных подходов.

Ключевые слова

САМООРГАНИЗАЦИЯ, СИСТЕМНЫЙ ПОХОД, ПРИНЦИП ДОПОЛНЕННОСТИ, ИСТОРИКО-ФИЛОСОФСКИЙ ПОХОД, СИНЕРГЕТИЧЕСКИЙ ПОХОД, МЕНТАЛЬНО-ТРАНСЦЕНДЕНТАЛЬНЫЙ, СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ ПОДХОДЫ, ЭНТРОПИЯ, НЕГЭНТРОПИЯ

Стаття надійшла 30.04.10 р.